

HAVASRÉTI JÓZSEF
SZERB
ANTAL

Második, átdolgozott kiadás

© Havasréti József, 2019

I. FEJEZET

SZERB ANTAL – ARCKÉPZÉS

Rendben van, ezzel most legalább lélegzetnyi szünethez jutok. Beismerem: nem azért jöttem, hogy temessek, hanem azért, hogy exhumáljak, és – nagyon úgy fest a dolog – azért, hogy magasztaljak, és mégis az a gyanúm (nem lehet másképp!), hogy a hűvös, tárgyilagos elbeszélő becsülete forog egy kicsit itt is, mint mindig és mindenütt, kockán.

J. D. Salinger: *Seymour: Bemutató*

Ford. Tandori Dezső

↑
Fest Sander

↑ Fest Sander

BEVEZETÉS

A magyar irodalom története számos rejtélyes szerzővel, mítosszá vált személyiséggel, talányos életművel rendelkezik, de Szerb Antalt és írásait aligha sorolnánk ezekhez. Az irodalmi rejtélyek okai sokféle tényezőben kereshetők: az író bonyolult jellemében, az életrajz homályos pontjaiban, az életmű alakulásának megmagyarázhatatlan fordulataiban. Jellemhibák, eltitkolt vonzalmak, betegségek, életrajzi és történelmi katasztrófák, ideológiai pálfordulások, vallási vagy politikai megtérések eredményezik valamely életmű nehezen megfejthető vonatkozásait. Szerb ismét csak kivételnek számít. Tragikusan korán lezárult életműve nem különösebben terjedelmes, jól áttekinthető. Már Szerb életében kialakultak azok a sémák (a szellemtörténész, az esszéista, a neofrivól író, a humanista irodalmár), melyek alapján szerzőnk és írásai gond nélkül értelmezhetők. Írásai mind stílusis, mind gondolati szempontból világosak és áttetszőek – miközben az életmű titkokat jár körül. Ehhez járul életrajzának viszonylagos eseménytelensége is. Majdnem egész életén keresztül ugyanabban a középiskolában tanított: angol és német nyelvet, valamint magyar irodalmat. Barátságait, utazásait, két házasságát nem számítva, nem történt vele egész élete során semmi különös – egészen a zsidóüldözések, a vészkorszak eljöveteléig, attól kezdve viszont milliók sorsában és egy irodalmi nemzedék (Szerb *saját* nemzedéke: Radnóti Miklós, Pap Károly, Honti János, Sárközi György, Halász Gábor, Kecskeméti György és mások) sorsában osztozott. Ennek ellenére írásainak és személyiségének figyelmes tanulmányozása, az életpálya és az életmű összefüggéseinek alaposabb vizsgálata, valamint az általa nagy gonddal formált irodalmi önarckép részleteinek és hátterének tanulmányozása összességében és egyértelműen arra utal: Szerb a legnehezebben kiismerhető írástudóink közé tartozott. A személyes alkat mélyrétegei, az identitásproblémák, a félelmek és szorongások, az irodalmi hivatástudat sajátosságai, a törté-

nelmi körülmények, a társadalmi helyzet visszásságai együttesen determinálták ezt a kiismerhetetlenséget. Ehhez járult a Szerb által kedvelt irodalmi marketingfogások helyenként megévesztő hatása, valamint a rá jellemzőnek mondható álcázási hajlam. Könyvem célkitűzése ugyanakkor távol áll bármiféle „leleplezéstől”; az életrajzi és társadalmi hatások, az eszmetörténeti és irodalomtörténeti inspirációk rekonstrukciója mellett azt szeretné láthatóvá tenni, hogy a Szerb alkotásában, ízlésében, írásaiban, irodalmi és életrajzi gesztusaiban megfigyelhető polarítások és ambivalenciák miképpen határozták meg életművének sajátos kifürkészhetetlenségét, de mondhatjuk így is: titokzatosságát.

* * *

Kosztolányi Dezsőné könyvében, melyet férjéről írt, szerepel egy fejezet, *Egy napunk* címmel; mindig érdeklődéssel olvasom végig, ha kezembe veszem ezt az egyfelől nagyon szórakoztató, másfelől elgondolkodtató könyvet.¹ Nem egyszerűen az író és a magánember Kosztolányi személyiségének plasztikus ábrázolása miatt, sokkal inkább azért, mert az ébredéstől az elalvásig, a munkától a szórakozásig, a kötelességektől a szenvedélyekig, az emberi lényektől a tárgyak világáig, az állóképpé merevült pillanatoktól a munkanap sajátos ritmusáig megjelenik e fejezetben egy nagy író élete, és azok a mindennapi „mitológiák”, melyek a legkisebb gesztusokat is szimbolikus jelentéssel töltik fel. E mitológiák hozzájárulnak az író imázsának alaposabb megértéséhez; sőt vannak olyan időszakok és szerzők – lásd Szabó Dezsőt vagy Adyt –, amikor e tényezők erőteljesebben hatnak, mint a szóban forgó szerző művei. Szeretnék ezzel kapcsolatban egy elvi szempontra is utalni: az életrajziságnak és az irodalomnak a napjainkban mind intenzívebben újragondolt összefüggéseire, melyek az „énelbeszélő gyakorlatok” kutatásaiban összegződnek.² A pozitivizmus a biográfiából vezette le a művet; Dilthey a megértést gondolta el biográfiai mozzanatként; majd e felfogásokat évtizedekre háttérbe szorította a formalista és a strukturalista elemzés szigorú műközpontúsága. Erre visszahatásként jelentkeztek azok a koncepciók, melyek az életrajzi

¹ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Budapest, 1990, Holnap, 218–227.

² Lásd Mekis János–Z. Varga Zoltán (szerk.): *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*. Budapest, 2008, L'Harmattan; Philippe Lejeune: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Ford. Bárdos Zsuzsanna és mások. Budapest, 2003, L'Harmattan; valamint a *Helikon* folyóirat önéletírás-összeállítását: *Helikon*, 2002/3 (szerk. Z. Varga Zoltán).

szövegek, illetve a határszövegek hibrid természete felől próbálják megérteni az irodalmat. Ezek a kollektív és az egyéni biográfia metszéspontjában vizsgálják a „szubjektivitás intézményesítését”, mely az irodalom egyik funkciója, amint ezt (Roland Barthes nyomán) Angyalosi Gergely megfogalmazta.³ Könnyű lenne egy efféle, az írók „háziköntösben” ábrázoló szerzői gyakorlatot épp Szerb Antal műveire hivatkozva szentesíteni, hiszen Szerb számos írásában és nyilatkozatában hangsúlyozta e megközelítésmód jogosságát. De amikor *Magyar irodalomtörténetének* előszavában úgy fogalmazott, hogy példaképének a régi humanisták „áhitatos pletykálgódását” tekintette, akkor nem feltétlenül irodalmi hálózobatitkok kifecsegésére gondolt, hanem inkább a korszakot és a személyiséget jellemző apróságok, Taine szavaival a „jellegzetes apró tények” (*petits faits significatifs*) előtérbe helyezésére.⁴ Más kérdés, hogy a Szerb által közölt intim apróságok egyes esetekben valóban a megérett intuíció elrugaszkodási pontjaiként működnek, máskor viszont valóban „csak” pletykák maradtak. Az alábbi fejezet vizsgálódásai egyfelől Szerb családjára, mindennapi életkörülményeire, másfelől személyiségére és intellektuális alkatára vonatkoznak. Néhány lényeges kérdéskört (viszonyát a nőkhöz, illetve a szexualitáshoz; zsidó származásának identitásképző vonatkozásait, valamint irodalmi munkastílusát) csak érintem itt, ezekkel ugyanis könyvemben önálló fejezetek foglalkoznak.

³ Vö. Angyalosi Gergely: *Roland Barthes, a semleges próféta*. Budapest, 1996, Osiris–Gond, 125; Lackó Mihály: *Individuális és kollektív biográfia*. In uő: *Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok*. Budapest, 2001, L’Harmattan, 9–16.

⁴ Taine felfogását idézi Szerb Antal: *A királyné nyaklánc* (1943). Budapest, 2008, Magvető, 7–8.

MAGVETŐ
KÖNYVKIADÓ ÉS KERESKEDELMI KFT.
www.magveto.hu
www.facebook.com/magveto
magveto.kiado@lira.hu
Felelős kiadó Dávid Anna

Készült a Szekszárdi Nyomda Kft.-ben, 2019-ben
Felelős vezető Vadász Katalin igazgató

Felelős szerkesztő Szegő János
Kézirat-előkészítő Schmal Alexandra
Korrektor Balogh Emerencia
A kötetet Pintér József tervezte
Műszaki vezető Takács Klári
Kiadványszám 8942
Plantin betűtípusból szedve
ISBN 978 963 14 3849 9